

TONAKAN ABRAHAM TONOYAN'IN ANLATTIKLARI
(1893, MUŞ, BULANIK, HAMZAŞEYH K. DOĞUMLU)

Çocukluk günlerimi hatırlıyorum, yaşlılarımızla toplanıp köyün devamını oluşturan ormana giderek ceviz, mantar, armut ve kuruyemiş topladığımız günleri. Doğa güzeldi, nimetlerle doluydu. Ama Birinci Dünya Savaşı hayatımızın normal akışını bozdu ve bizler yuvası yıkılmış kuşlara döndük, uzaklara, çok uzaklara sürüldük...

Murad Nehri vadisinde, Muş Ovası'nın Bulanık İlçesi'nde bulunan Hamzaşeyh Köyü'nde yaşıyorduk. Babam Abraham ve annem Maryam'ın 14 erkek çocuğu, bir o kadar da gelini, bir sürü torunu ve torun çocuğu olmuştu. Ailemiz, gelin giden 4 kızı saymazsak, yaklaşık 70 kişiden oluşuyordu.

Maryam babamın ikinci karısıydı; birinci karısı sekizinci çocuğunu doğururken ölmüştü. Abraham babam kendisinden yaşça oldukça küçük Maryam ile evlenmişti; Maryam yetim kalmış küçüklere sevgi ve ilgiyle bakmış ve büyük gelinleriyle birlikte çocuklar doğurmuştu. Ben Maryam'ın en küçük çocuğuydum.

Yeni yuva kurmuş ağabeylerim evimizi, yeni inşa ettikleri evlerle çevirmiş ve baba evinin geniş avlusundan geçerek evlerine gidiyorlardı. Manda, saban ve dört çift öküz ortak kullanılıyordu. Kiler de herkesçe ortak kullanılıyordu. Büyük ailenin fertleri birlikte çalışıp, birlikte yiyor, birlikte sevinip, üzüyorlardı...

Hürriyet yılında, yani 1908'de, korkunç bir olayın sarsıntısıyla babam yatağa düştü ve hayata gözlerini yumdu.

Babam köyün otorite sahibi ve sevilen büyüklerinden olmuştu. Anlaşmazlıklarda hep uzlaştırıcı bir rol üstlenirdi; özellikle de vergi memurları veya silah arayan ya da asker toplayan kanun adamları geldiklerinde onları evimizde misafir ediyordu.

Annem Maryam Daştetsi evimizin tek hakimiydi. Neredeyse onunla yaşıt olan ağabeylerimiz sevgi ve saygıyla onu dinler ve ona itaat ederlerdi.

Ve işte 1908 yılında, Hürriyet günlerinde, zaten evli olan ve askerlikten kaçarak Andranik'e katılan ağabeyim Ağacan, nasıl olduysa Rusya'nın Yalta şehrinde ortaya çıkmış ve 7 yıl ailesinden uzak yaşamıştı.

Dört yıl sonra, 1912'de ben de askere çağrıldım. Ama ben askerlikten kaçtım ve ağabeyimi aramaya gittim; zira Maryam annem gözü yaşlı bana şöyle diyordu: "Kargaşalı bir dönemden geçiyoruz, oğlum; yeni fırtınalar hazırlanıyor; baban yok ki ailenin namusunu koruyup ocağımıza huzur getirsin. Ağabeylerini bul, eve dönmelerini sağla; aile fertleri evde toplansın."

Ama onlardan birçoğu Andranik'in birliğindeyken nasıl evde toplanabilirlerdi ki?

Zavallı annem çocuklarını ve torunlarını bir daha asla göremedi. Sadece ben Ermeni kilisesi aracılığıyla yakınlarıma Krasnodar'da yaşadığımı haber verdim. Yine Ermeni kilisesi aracılığıyla en büyük ağabeyimin iki çocuğundan Mıkhitar'ı Yunanistan'da, Hrand'ı da Leninakan öksüzler yurdunda buldum.

Hrand çok zor günler geçirmişti. 1915 ilkbaharında, Türk askerleri Hamzaşeyh'e silah aramak ve asker toplamak bahanesiyle girdiklerinde, halkı soyup, öldürerek sürgün etmiş, ıssız ovalara sürmüşlerdi. Annem evinden ayrılmak istememiş ve yanına yeteri kadar erzak ve silah alarak avlunun dibindeki koca samanlıkta saklanmıştı. Askerler onların üzerine ateş açmıştı. Annem ateş etmemiş, çocuklara acımıştı. Ama askerler kapıyı kırmak için yaklaştıklarında, annem ateş ederek onların kapıya yaklaşmasına izin vermemişti. Türk askerleri samanlığın kapısına bir askeri nöbetçi koyarak uzaklaşmışlardı.

Evimizin yanında iyi bir Türk komşumuz vardı. O nöbetçi tayin edilmiş Türk askerini bir parça ekmek yemek üzere evine çağırmış, asker bunu reddetmiş. Türk komşumuz ona yiyecek ve şarap götürmüştü. Karnı çabucak doyup sarhoş olan asker uykuya dalmış. Türk komşumuz fırsattan yararlanarak, samanlığın ormana bakan arka kapısına yaklaşmış ve bütün Ermenilerin katledilmesi için gizli bir emir olduğunu belirterek annemden köyden uzaklaşmasını rica etmiş. Annem kendisini takip edip öldüreceklerini düşünerek bu öneriyi reddetmiş, ama ondan çocukların kurtulması için yardım etmesini rica etmiş.

Ve böylece 20-25 genç gelin, yetişkin kız ve çocuk gizli kapıdan dışarı çıkmış; 12 yaşındaki Hrand da onlarla birlikteymiş.

Onlar Murad Nehri üzerindeki köprüye yaklaştıklarında farkedilmemek için iki gruba ayrılmış. Onlardan bir kısmı köprüden geçmeyi denemiş. Az sonra silah sesleri duyulmuş ve bodur ağaçların arasına saklanan bizim gençler Türk askerlerinin öbür grubun genç kızlarına saldırıp onları kaçırmak istediklerini görmüş. Askerlerden birisi genç bir gelinin kucağından bebeğini kapıp suya fırlatmış. Annesi de hiç düşünmeden onun arkasından suya atlamış. Ailemizin kızları acımasızlaşan askerlerden dehşete kapılmış bir halde, kendilerini nelerin beklediğini hissederek kendilerini Murad Nehri'nin sularına bırakmışlar. Acımasız askerler tekmelerle köprü'nün üstündeki şaşkın ve korumasız kalmış çocukları suya itmiş ve onlara ateş açmışlar. Askerler hepsinin yok olduğunu görüp ordan ayrılmışlar.

Sonra gece olmuş.

Bodur ağaçların arasına saklanmış olan diğer grup yavaşça olduğu yerden çıkıp yürümeye devam etmiş. Sabah, gün ağardığında, onlar yarı yıkık haldeki küçük bir kilisenin içinde saklanmışlar. Ama askerler gelip hepsinin uyuduğunu görmüşler. Bir kargaşalık baş göstermiş. Genç gelin ve kızların korumasız halini anlatamam. Askerler işlerini gördüklerinde, hepsini öldürüp ordan uzaklaşmışlar.

Köprüdeki kargaşadan zar zor kurtulmuş olan Hrand, uzaktan silah seslerini duymuş. Yarı

yıkıntı halindeki küçük kiliseye yaklaşp yakınlarının yarı çıplak, kanlar içinde öldürülmüş olduklarını görmüş. Hrand onların arasında annesinin cansız cesedini farketmiş. Ona sarılıp ağlamaya başlamış. Bu şekilde güçsüz düşüp orda onu uyku bastırmış.

Ertesi gün yeni bir muhacir kafilesi Hrand'ın ağlama seslerini duyup harabe halindeki küçük kiliseye yaklaşmış ve Hrand'ı bulmuş; onu zorla annesinin cesedinden ayırıp sahipsiz kalmış öksüzü kendi yanlarına alarak yollarına devam etmişler.

Uzun bir süre yürüdükten sonra Hrand Kars'a ulaşmış; sonra da Aleksandrapol'a gidip öksüzler yurduna düşmüş.

O kadar büyük bir sülaleye mensup, o kadar çok yakını olan çocuk, öksüzler yurduna düşmüş.

Yalta'da ağabeyim Ağacan'ı buldum ve onunla Muş'a dönmek istedik; ama yollar kapalıydı. Sonunda, büyük zorluklarla yaylalarımıza ulaştık. Bizim iyi yürekli Türk komşularımız acıyıp bizi alıp sakladılar. Onlardan, müreffeh ailemizden sadece komşu Şervanşeyh Köyü'nde babasının evinde misafir olarak kalan, Ağacan'ın karısı Varduş'un kurtulmuş olduğunu duyduk.

Ağabeyim Ağacan'ın karısı baba evinden döndüğünde yıkılmış evimizi görmüş, öldürülmüş yakınların yarı yanık cesetlerinin üzerini gece vakti o samanlıkta bir yolunu bulup toprakla örtmüştü. Ama genç gelin ve kızların, çocukların orda olmadığını görerek kendisi de umutsuzluğa kapılmış, paramparça olmuş muhacir kafilelerine karışarak, gece vakti Kars yönüne doğru uzaklaşmıştı.

Ben ve ağabeyim Kars'a vardığımızda Andranik'in grubuna katıldık; ama diğer ağabeylerimden hiçbirini bir daha bulamadık. Andranik Kars'ı teslim etme emri almış ve kızarak kendi ordusunu güçlendirmişti... Biz sonra sadece ağabeyimin karısı Varduş'u bulduk. 1916'da Kars'ta 16 yaşındaki Satenik'le evlendim. O Kars'ta Yeğişe Çarents ve Karine Kotancıyan'la birlikte öğrenim görmüştü.

Kars'ta ben ve ağabeyim anlaşmazlığa düştük. Ben Aleksandrapol'a doğru gitmek ailemizi kurtarmak istiyordum; ağabeyim ise eşyalarını bir kağrı arabasına yüklemiş "Engliya"ya [İngiltere'ye] gitmek istiyordu. Benden 15 yaş büyük ve ailemizde öğrenim görmüş tek kişi olduğu için kendi sözünü dinlemem gerektiğine beni ikna etmeye çalışıyordu.

Ben, İngiltere'ye gitmenin, özellikle de kendisinin 4 aylık bir çocuğu olduğu için kolay olmadığına ısrar ediyordum; ama ağabeyim Batum'a gitmeyi ve İngiltere'ye kadar yolculuğuna gemiyle devam etmeyi aklına koymuştu. Karısının ve çocuğunun bakımını bana bırakarak, kağrısını sürdürdü ve uzaklaştı...

Zavallı ağabeyim zorlukla elde ettiği mallarından ayrılamıyordu; ama yakınlarından ayrıldı.

Ben, karım, ağabeyimin karısı Varduş büyük zorluklarla, bazen askeri bir trenin vagonlarının üstüne serilmiş olarak, bazen kiraladığımız bir kağrıyla, bazen de yürüyerek Kars'tan

Aleksandrapol'a gittik; muhacirler orda toplanmıştı; tifüs salgını ise kurban alıyordu. Biz dehşet içinde Tiflis'e gittik. Tiflis o günlerde Ermeni muhacirleri kabul etmiyordu. Yorgun, kesikler içinde ve takatsız bir halde yolumuza devam ederek sonunda Yekaterinodar'a, bugünkü adıyla Krasnodar'a, vardık. Orda muhacirlere ahşap barakalar verilmişti; barakaların içinde ise bir aile diğerinden, asılmış bir çarşaf sayesinde ayrılıyordu.

Üç yıl sonra Ağacan ağabeyimi buldum. Gelip bizi bulması için ona mektup yazdım. Geldi ve birbirimize kavuştuk. Birkaç yıl orda kaldık.

1932 yılında iki kardeş Ermenistan'a geldik ve Yerevan'a yerleştik.

1941 yılında İkinci Dünya Savaşı başladı... Yeniden eziyet, yeniden acılar...

Bazen Muş aklıma geliyor...

Vatanımızdaki evimizi, yakınlarımızı, yüksek kavak ağaçlarıyla çevrili büyük avlumuzu, avlunun kavaklarının üstüne her ilkbaharda gelip yuva kuran leylekleri hatırladığımda delireceğimi düşünüyorum... Avludaki su kuyusunu, samanlığı, tandır evini, avlunun devamını oluşturan serin ormanı ve yaylaları... ormandaki fındık ağacını, cevizleri, pekmezli yabani petek balını, süzme yoğurdu. Yeni Yıl sofralarının süsü olan iğdeyi, kuru yemiş ve kuru üzümü, anamın adil eliyle yoğrulmuş ve pişirilmiş sütlü hamursuz ekmeği hatırlıyorum. Paskalya'da ya da benim doğum günümde annemin hamursuz ekmeğin içine sakladığı şans düğmesini... teker teker, isimleriyle gömülmemiş ölümlerimizi, mezarsız kalmış yakınlarımızı, kaybolan ağabeylerimi, onların eşlerini ve çocuklarını acıdan ağlayarak hatırlıyorum. Hayvanlaşan askerlerden kaçan ve kendilerini Murad Irmağı'nın soğuk sularına atan masum kız kardeşlerimden, genç gelinlerden hangi birini hatırlayayım, hangisi için yas tutayım...

Kılavuz-çocuk olup, yalınayak yürüyerek, babamın mezarı önünde diz çöküp, tütsü yapmaya, günahlarım için af dilemeye hazırım. Yakınlarımla gömülmemiş kemiklerini bulup kutsal toprağa vereyim, kendi namuslarını korumak için suya atlayan kız kardeş ve kuzinlerimin kutsal kemiklerini Fırat-Murad'ın yatağından çıkarayım; bütün dünyayı gezip kaybolan 48 yakınımı arayıp bulayım...